

Ótörök hatás a magyar osztályozószók kialakulásában

Agyagási Klára – Dékány Éva

1. Bevezető¹

Írásunkban a magyar osztályozós szerkezet kialakulásának kérdésével foglalkozunk; arra keressük a választ, mikor és hogyan jelent meg a 'számnév/kvantor > egyéni osztályozó > főnév' mintázat a magyar nyelvben. Amellett érvelünk, hogy az osztályozós szerkezet az ótörök-ősmagyar együttélés során, nyelvi kontaktus hatására mintamásolással került a magyarba. Kimutatjuk továbbá, hogy mind a csuvasban, mind az udmurtban és a mariban megvan az osztályozós mintázat, és amellett érvelünk, hogy a Volga-Káma areában beszélt, osztályozóval rendelkező finnugor nyelvek szintén törökségi nyelvekből másolták az osztályozós szerkezetet.

1.1. Az osztályozószó fogalma és típusai

Az **osztályozószó** (röviden: osztályozó) 'a főnév nyelvi kategorizálására szolgáló grammatikai eszköz' (Aikhenvald 2000: 1). Az osztályozókat Aikhenvald (2000) hat nagy csoportba sorolja. A **főnév osztályozó** (noun classifier) a főnevet önmagában, valamilyen inherens tulajdonság mentén jellemzi. A **birtokos osztályozó** (possessed classifier) a birtokos szerkezetben jelenik meg, és típustól függően a birtokost, a birtokot, vagy ezek viszonyát jellemzi. Az **igei osztályozó** (verbal classifier) morfológiailag az ige jelenik meg, de a főnevet jellemzi valamilyen inherens tulajdonság vagy térbeli pozíció alapján. A **lokatív osztályozó** (locative classifier) lokatív adpozíciókkal jelenik meg, és az adpozíció mellett álló főnevet jellemzi inherens tulajdonságok alapján. A **deiktikus osztályozó** (deictic classifier) mutató névmáson és határozott névelőn jelenik meg, és a főnevet jellemzi inherens tulajdonság vagy térbeli orientáció alapján. Végül a **számnévi osztályozó** (numeral classifier) tipikusan mennyiséget kifejező főnévi

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2019. *Nyelvelmélet és kontaktológia 4.* PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 41–75.

¹ Köszönettel tartozunk informánsainknak: Eduard Fomin (csuvas), Yulia Speshilova (udmurt), Larisa Ponomareva (komi-permják), Onerva Lepistö (finn), Heete Sahkai (észti), Tatiana Efremova (mezei mari), Anastasiya Sappasheva (keleti mari) és Irina Burukina (oroszi) anyanyelvi beszélőknek. Köszönjük F. Gulyás Nikolettnek és Tánzos Orsolyának a finnugor adatok gyűjtéséhez és értelmezéséhez nyújtott segítségüket. Ezt a kutatást az MTA Prémium Posztdoktori Programja (PPD-011/2017), az 'Uráli nyelvek névszói szerkezetei' (NKFIH FK 125206) és a 'Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai' (NKFIH KKP 129921) projektumok támogatták. Minden esetleges hiba a szerzők felelőssége.

frázisokban, számnév és kvantor mellett jelenik meg, és a főnevet tipikusan élő-ség, alak, vagy más inherens tulajdonság alapján jellemzi.

A számnévi osztályozókat Lehrer (1986), Lyons (1977), Cheng és Sybesma (1998) valamint Li (2013) alapján a következő alcsoportokba lehet sorolni. A **csoportos osztályozó** (group classifier) individuumok csoportját nevezi meg (pl. *egy farka farkas*). Az **elrendezést kifejező osztályozó** (arrangement classifier) azt a formát vagy alakot nevezi meg, amelybe a főnév jelölete rendezve van (pl. *egy kazal széna, egy rakás téglá*). A **standard mérő kifejezés** (standard measure) szabványos mértékegységeket nevez meg (pl. *egy kiló káposzta*). A **mérő osztályozó** (mensural classifier) nem szabványos, hanem esetleges mennyiséget ad meg; tipikusan valamilyen mérésre alkalmas tartályt nevez meg (pl. *egy vödör víz / káposzta*). A **partitív osztályozó** (partitive classifier) rész-egész viszonyt fejez ki egy egység ill. annak egy része között (pl. *egy szelet kenyér*). Dolgozatunk fókuszában az **egyéni osztályozók** (sortal classifier) állnak, melyek individuumokat, természetesen előforduló diszkrét egységeket jellemeznek minőség, alak vagy más tipikus inherens tulajdonságok alapján (pl. *egy fej káposzta, egy szem mazsola, egy szál gyertya, egy bokor krumpli, egy darab ház*).² A továbbiakban 'osztályozószó' és 'osztályozó' alatt az egyéni osztályozókat értjük.

A 'számnév/kvantor > egyéni osztályozó > N' szerkezet szintaktikai feje a főnév. Az osztályozó, csakúgy, mint a számnév vagy kvantor, a főnévi alaptag módosítója; olyan funkcionális elem (Classifier, Cl), ami az osztályozott főnév kiterjesztett főnévi csoportjában (xNP-jében) van (1).

(1) [xNP számnév > Cl [NP N]]

Erre a szerkezetre (2)-ben adtunk néhány példát. (L. még a (7)-ben található magyar példákat.)

- (2) a. shi pi ma
tíz Cl ló
'tíz ló' (Her és Lai 2012: 2) [mandarin]
- b. du To lal boi
kettő Cl piros könyv
'kettő piros könyv' (Simpson és Syed 2016: 755) [bangla]
- c. asugom te's-ijig ji'nm-ug
hat Cl-AGR ember-PL
'hat ember' (Bale és Coon 2014:700) [keleti algonkin, mi'gmaq]

Az (1)-ben ábrázolt szerkezetet fontos megkülönböztetni az olyan binominális kifejezésektől, melyek felszíni szórendjükben hasonlítanak ugyan (1)-hez, szintaktikai szerkezetük azonban attól lényegesen eltérő. A kérdéses binominális

² A számnévi osztályozókat használó nyelvek tipikus példái a mandarin kínai, a japán, a koreai, a vietnámi és a thai.

kifejezések egy főnévi alaptagból továbbá annak egy számnév/kvantor módosítójából és egy főnévi csoport komplementumából állnak (3).

(3) [_{xNP1} számnév [_{NP1} N1 [_{NP2} N2]]]

Az ilyen szerkezetekben a számnevet vagy kvantort közvetlenül követő elem szintaktikailag főnév, nem pedig valamilyen funkcionális elem vagy módosító. Ez a teljes kifejezés alaptagja. Ugyanakkor közte és a kifejezés utolsó tagja, N2 között szemantikai szempontból fennállhat valamilyen osztályozó vagy mérő viszony. Ezt a szerkezetet feltételezi többek között Alexiadou et al (2007: 6.2.4) a *három üveg bor* féle kifejezések ún. tartály olvasatára (azaz a 'három konkrét üveg, borral' olvasatra),³ továbbá Rothstein (2017: 194–214) a (6)-ban illusztrált angol osztályozókra (melyeket relációs főneveknek tekint). Ezt a szerkezetet cikkünk második felében részletesen tárgyaljuk és bőséges példaanyaggal illusztráljuk.

A kétféle szerkezetet morfo-szintaktikai tesztek segítségével lehet elkülöníteni. Binominális kifejezéssel van dolgunk például egy olyan nyelvben, amelyben a teljes főnévi csoport száma morfológiailag csak a számnevet vagy kvantort követő elemen jelenik meg. Ezt látjuk például az alábbi német példában, ahol csak a *Kopf* viseli a számnév által megkívánt többes számjelölést. Ez azt mutatja, hogy a *Kopf* a szerkezet szintaktikai feje, annak ellenére, hogy szemantikailag kerek dologként jellemzi (osztályozza) az utána álló főnevet.

(4) drei Köpf-e Salat
három fej-PL saláta
'három fej saláta' (Ott 2011: 24)

A binominális szerkezetek másik jellemzője az, hogy az osztályozott főnév (a kifejezés utolsó tagja) akkor is lehet többes számú, ha a számnév 'egy'. Az (5)-beli német példákban a számnév egyes számot kíván a szerkezet fején; a *Blume* és a *Bonbon* azért állhatnak többes számban, mert a főnév alaptagja a *Strauss* és a *Tüte*, s a számnév által kívánt egyes szám rajtuk kell, hogy megjeljen.

(5) a. ein Strauss Blume-n b. eine Tüte Bonbon-s
egy csokor virág-PL egy zacskó bonbon-PL
'egy csokor virág' 'egy zacskó bonbon' (Blühdorn 2006: 69)

Végül binominális szerkezetre utal az is, ha az osztályozott főnév kötelezően olyan eset- vagy adpozíció jelölést visel, ami a főnevek komplementumaira vagy birtokosaira jellemző. Ezt látjuk például az angolban, ahol a *piece*, *head* és *ear* szavak után álló elem kötelezően a főnevek komplementumaira jellemző *of* ad-

³ E kifejezések másik olvasata az ún. mennyiségi olvasat, azaz a 'három üvegnyi bor' jelentés. Ebben az olvasatban nem konkrét, folyadékot tartalmazó üvegekről van szó, hanem arról, hogy a folyadék ennyi üvegbe férne bele.

pozícióval jelenik meg. Ennek oka az, hogy a *piece*, *head* és *ear* szintaktikailag a szerkezet alaptagját képező főnevek, a szemantikailag osztályozott *furniture*, *silverware*, *cabbage* és *corn* pedig mint ezek komplementumai jelennek meg a szerkezetben.

- (6) a. three pieces **of** furniture / silverware
- b. two heads **of** cabbage, seven ears **of** corn

A binominális szerkezetekre a 6. pontban vissza fogunk térni.

1.2. A mai magyar osztályozók

Dékány (2011) és Csirmaz és Dékány (2014) a (7)-ben félkövérrel szedett szavakat tekintik osztályozóknak a magyarban (l. még Rothstein és Schvarcz 2017, Szabó és Tóth 2018, Dékány és Csirmaz 2018):⁴

- (7) két **fő** takarító, hat **kötet** könyv, három **szál** gyertya, egy **szem** málna, négy **fej** hagyma, nyolc **tő** paradicsom, két **gerezd** fokhagyma, két **karika** kolbász, négy **cső** kukorica, három **cikk** mandarin, egy **rúd** kolbász, négy **bo-**
kor paradicsom, egy **vekni** kenyér, három **cserép** virág, négy **csík** rágó, tíz **darab** tojás, néhány **rózsa** karfiol, száz **ív** papír

Az imént láttuk, hogy az osztályozós és binominális szerkezeteket milyen kritériumok alapján lehet azonosítani. Az azonban nem mindig egyértelmű, hogy egy adott szó egyéni osztályozó vagy a számnévi osztályozók valamely másika, az 1.1-ben ismertetett csoportjába sorolandó. Az újabb szakirodalomban Her és Hsieh (2010), Her (2012) és Her és Lai (2012) dolgoztak ki két egyértelmű, formális kritériumot az egyéni osztályozók azonosítására. Az általuk javasolt matematikai-szemantikai tesztet (8)-ban adjuk meg, és (9)-ben illusztráljuk magyar példákon.

⁴ A lista első hét eleme megtalálható Beckwith (1992, 2007)-ben is. A (7) alatt felsorolt szavak számnévi egyéni osztályozók. Bár megjelenhetnek mutató névmás mellett is (pl. *ez a szál virág, eme cső kukorica*), nem tekinthetők olyan elemeknek, melyek egyben deiktikus osztályozók is. Egyrészt a számnévi osztályozók nem mindig csak számnév vagy kvantor mellett jelennek meg. A kínai nyelv kantoni, wu és joanghuai változataiban például a számnévi egyéni osztályozók megjelennek a puszta 'osztályozó > N' mintázatban is (Li 2013: 233–274). Greenberg (1972: 36) pedig megállapítja azt az univerzálét, hogy ha egy nyelvben a számnévi osztályozók nem csak számnevek és kvantorok mellett használatosak, akkor a (számnév nélkül álló) mutató névmás mellett biztosan engedélyezett a megjelenésük. Ez a helyzet például a mandarin kínaiban és a hmongban (Aikhenvald 2000: 183). Másrészt Aikhenvald (2000) szerint a külön deiktikus osztályozó típus meglétének feltétele az, hogy a mutató névmáson sajátos egyeztetés legyen, vagy a mutató névmás mellett speciális, más környezetben nem előforduló osztályozó lexémák álljanak. A magyarban egyik feltétel sem teljesül, így mutató névmás mellett is előforduló számnévi osztályozókról beszélhetünk.

- (8) Matematikai-szemantikai teszt
- a. Num X N-ben szemantikailag Num szorzó, X pedig szorzandó:
[Num-szor X] N
 - b. Ha $X=1$, akkor X egyéni osztályozó.
Ha $X \neq 1$, akkor X nem egyéni osztályozó.
- (9) a. három szál gyertya = három(szor) 1 gyertya
→ a *szál* egyéni osztályozó
- b. három doboz gyertya \neq három(szor) 1 gyertya
→ a *doboz* nem egyéni osztályozó

A fent említett szerzők második, helyettesíthetőségi-szemantikai tesztjét (10)-ben mutatjuk be és (11)-ben alkalmazzuk az előbb is látott magyar példákra.⁵

- (10) Helyettesíthetőségi-szemantikai teszt
- a. Ha Num X N = Num [általános egyéni osztályozó] N,
akkor X egyéni osztályozó.
 - b. Ha Num X N \neq Num [általános egyéni osztályozó] N,
akkor X nem egyéni osztályozó.
- (11) a. három szál gyertya = három darab gyertya
→ a *szál* egyéni osztályozó
- b. három doboz gyertya \neq három darab gyertya
→ a *doboz* nem egyéni osztályozó

Mindezt kiegészíthetjük azzal a magyar-specifikus teszttel, hogy ha az adott osztályozó egyéni osztályozó, akkor vagy i) jelentésváltozás nélkül elhagyható (l. még Csirmaz és Dékány 2014), vagy ii) elhagyása nem jelentésváltozáshoz, hanem agrammatikalitáshoz vezet. A jelentésváltozás nélküli elhagyhatóságot a (12a) és (12b) közötti kontraszt illusztrálja, ahol (12a)-ban egyéni osztályozó, (12b)-ben pedig más típusú (mérő) osztályozó található. Az egyéni osztályozó bizonyos főnevek melletti kötelező megjelenését (12c) illusztrálja.

⁵ A tesztben szereplő ún. általános egyéni osztályozó olyan egyéni osztályozó, mely a főnevek széles skálájával kombinálható, és a főnév jelöletének alakjáról, nagyságáról nem szolgál információval. Ilyen általános egyéni osztályozó a magyar ('teljes, ép egész, nem töredék' jelentésű) *darab* és a mandarin *gei*. A teszt szerint a magyarban az az egyéni osztályozó, ami jelentésváltozás nélkül helyettesíthető a *darab*-bal. (A *darab* szónak van egy 'rész, nem egész, töredék' jelentésű használata is, ez azonban nem egyéni osztályozó, hanem partitív osztályozó, ezért számunkra nem releváns. Az általános osztályozó és a partitív osztályozó használatot a hangsúlykülönbséti meg: 'egy *darab* szék = 'egy egész szék', de egy *'darab* szék = 'egy töredék szék, egy szék rész'.)

- (12) a. három szál gyertya = három gyertya
 → a *szál* egyéni osztályozó
 b. három doboz gyertya ≠ három gyertya
 → a *doboz* nem egyéni osztályozó
 c. egy *(szál) haj/fű/szalma/széna, egy *(szem) por/kávė/rizs/gabona

A fenti tesztek alapján a mai magyarban a (13a)-ban szereplő szavaknak van osztályozói használatuk, a (13b) alatti szavak kapcsán megkérdőjelezhető, hogy van-e osztályozói használatuk, a (13c)-ben felsorolt szavak azonban nem osztályozók.

- (13) a. fő, kötet, szál, szem, fej, tő, cső, bokor, vekni, csík, darab, ív, rúd
 b. gerezd, cikk, cserép
 c. karika, rózsa

1.3. Osztályozók és a nyelvi kontaktus

Ismeretes, hogy a nyelvi kontaktus több nyelv osztályozós szerkezeteinek kialakulásában (vagy megerősödésében) is meghatározó szerepet játszott. Robbeets (2017a,b) például kimutatta, hogy a kínai nyelv(ek) osztályozói hatással voltak a mandzsu, a japán és a koreai nyelv főnévi szerkezeteire is. Az altaji nyelvcsaládba tartozó mandzsunak például korábban nem voltak egyéni osztályozói, mára azonban (kínai hatásra) mintegy 70 opcionálisan használt osztályozó található a nyelvben. A közép koreai nyelv tipikus Num+N mintázatát kínai hatásra váltotta fel a mai koreai Num+(CI)+N szerkezet, továbbá az ójapánban még opcionálisan használt osztályozók szintén kínai hatásra váltak mára kötelezővé. A kontaktus hatása az osztályozókra Ázsia más területein és az amerikai kontinensen is ismert. A dravida és munda nyelvekben a szomszédos indo-árja nyelvek mintájára jelentek meg az osztályozók (Emeneau 1956). A (Brit Kolumbiában és Alaszkában beszélt) tsimshiai indián nyelv szintén a szomszédos nyelvekből kölcsönözte az osztályozós mintát (Aikhenvald 2000: 121), van der Voort (2018) pedig a dél-nyugat amazóniai régióban valószínűsíti a nyelvek egymásra hatását az osztályozós szerkezetekkel kapcsolatban.

Tanulmányunkban amellet érvelünk, hogy a magyar osztályozós szerkezet szintén kontaktus hatására alakult ki: a Num-CI-N mintát a nyugati ótörökből másolta az ősmagyar. Az ősmagyar-ótörök kontaktusok történeti hátterének rövid áttekintése (2. pont) után a 3. pontban bemutatjuk, hogy milyen osztályozók találhatók a mai csuvasban, és ez alapján részben rekonstruáljuk az ősmagyar kontaktusnyelvének, a nyugati ótöröknek az osztályozóit. A 4. pontban a magyar osztályozós szerkezet kialakulásának lehetséges időpontját vizsgáljuk, az 5. pontban pedig a mai magyar és csuvas osztályozós szerkezetek párhuzamait ismertetjük. A 6. részben kitekintünk néhány a Volga-Káma areában és Észak-Európában beszélt finnugor nyelvre, bemutattva, hogy a jelentős törökségi hatásnak kitett más finnugor nyelvekben is megtalálható az osztályozós minta. A dolgozatot a 7. pontban következtetések zárják le.

2. Ótörök-ősmagyar nyelvi kapcsolatok

Az ótörök-ősmagyar nyelvi kapcsolatok másfél évszázados kutatástörténetében folyamatosan három kérdés állt a kutatás középpontjában: hol, mikor és mely török nyelvű csoportok vettek részt a kapcsolatokban. A kutatás szinte napjainkig a magyar őstörténet segédtudományai, a főleg muszlim, bizánci és szláv írott források elemzése, a nyelvi források vizsgálata és az összehasonlító történeti nyelvtudomány kutatómódszertana alapján állt. E tudományágak részeredményeinek szintézisaként jelent meg 2011-ben Róna-Tas András és Berta Árpád nagymonográfiája a magyar nyelv ótörök jövevényszavairól (Róna-Tas–Berta 2011). E műben a kapcsolatokban részt vevő török partner a nyugati ótörök, amely egy areális megjelölés: a kelet-európai sztyeppezonában az 5. századtól a 11. századig kizárólag az ogur ághoz tartozó török (ogur, avar, bulgár, kazár) nyelvváltozatokat beszélő csoportok nyelve (i.m. pp. 1163–1176), de a 11. századtól a tatárjárásig e fogalom ogur és kipcsak nyelvváltozatokat együttesen foglal magába. A hol és mikor kérdésre Róna-Tas egy korábbi monográfiájában (1996) az ogur törzsek történetének rekonstrukciójával válaszolt.⁶ A rekonstrukció alapján Róna-Tas az ótörök-ősmagyar nyelvi kapcsolatok legintenzívebb korszakát és fő színhelyét a 7. század végétől a honfoglalásig Etelközben, a Dnyesztertől nyugatra lokalizálja, de feltételez rövidebb ideig és intenzitással zajló kapcsolatokat már korábban, a Don-Kubány közén,⁷ ill. később, a honfoglalástól a 11. század első harmadáig a Kárpát-medencében is.

⁶ E rekonstrukció e cikk számára fontos részletei a következőképp foglalhatók össze: a nyugati ótörök nyelvváltozat első hordozói, az ogur törzsek az 5. században jelennek meg Európában a Kaukázus előterében, majd egyes csoportjaik a bulgárok vezetésével a Dnyeszter-Donyec közére vándorolnak. 630 körül Kuvrat bulgár fejedelem megalapítja Magna Bulgáriát. Időközben a Kaukázus előteréből elvándorló bulgárok helyére a Don-Kubány közére Magna Hungáriából megérkeznek az ősmagyarok. 670 körül a keletről jövő kazárok megdöntik Kuvrat államát és létrehozzák sztyepei államukat. A bulgárok egy része nyugatra vándorol, más részük behődöl a kazároknak. Az elvándorló bulgárok helyét a Dnyeszter és Dnyeper közén elfoglalják a magyarok, akik a kazár birodalom belül, annak nyugati peremvidékén az Etelköznek nevezett helyszínen a 7. század végétől szorosabb közösségben élnek az ottmaradt bulgárokkal a honfoglalásig. 800 után Etelközbe érkezik az a három kazár eredetű kabar (~ kavár) nevű törzs, melyek vallási ellentétek miatt menekültek el a birodalom központjából. Csatlakoznak a magyarokhoz és azokkal együtt vesznek részt a honfoglalásban és a Kárpát-medencei megtelepedésben. (Kristó 1996: 153–54 – ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a kabarok utolsó vezetője Aba Sámuel volt, aki 1041–44-ig magyar király lett.) A 737-es arab-kazár háború során meggyengült kazár birodalomból a birodalom más részén maradt bulgár szórványcsoportok megkezdik felvándorlásukat a Volga mentén északra. 900-ban érik el a Kámát és megalapítják a volgai bulgár birodalmat. (Róna-Tas 1996: 178–189, 246–250). Az új helyszínen létrejöttek a volgai bulgár nyelv új helyi változatai (vö. Agyagási 2019: 160–184), melyek gyorsan kialakították kapcsolataikat a környező finnugor nyelvekkel. Legkorábban az őspermivel és a mordvinnal, a tatárjárás után pedig a kései ősmarival. A volgai bulgár nyelvváltozatok közül és a teljes ogur ágból mára egyedül a csuvas maradt fenn.

⁷ A török-magyar kapcsolatok Kaukázus előterében feltételezett léte mellett nyelvi érvek szólnak. A Kaukázus előterében az ogur törzsek szomszédságában az alánok éltek. Amint arra Róna-Tas (2005)-ös cikkében rámutatott, a magyar nyelvben megőrződtek olyan, a Kaukázus előterében honos növények nevei, melyek a magyarban ogur eredetűek, de jelen voltak az alánban is.

Legújabbban az írott források és a nyelvészet által megalapozott kapcsolattörténeti rekonstrukció mellett napvilágot látott Olekszij Komar régészeti források elemzésén nyugvó kétnyelvű monográfiája (Komar 2018). Komarnak a korábbi szovjet nomád régészeti kutatások eredményeit felhasználva és saját, valamint ukrán kollégái új ásatásainak leletanyagát elemezve sikerült egy új, szubbotci típusúnak elnevezett önálló régészeti leletkört elkülönítenie a régészet metodikájával. A lovas temetkezés sajátosságait mutató leleteket a honfoglalás-kori magyar leletanyaggal, valamint a Volga-vidéken Bolsie Tyiganiban található, már korábban a korai magyarsághoz kötött leletanyaggal vetette egybe, és a korai magyarság régészeti hagyatékaként azonosította (i.m. 148–198). A szubbotci kultúrkör leletei nagyobb sűrűségben a Dnyeper mellékén fordulnak elő, de párhuzamai a Fekete tengertől az Urálig megtalálhatók. A lelőhelyek anyagának egybevetése után Komar vállalkozik a magyarság vándorlásának történeti rekonstrukciójára. Eszerint az ugor népesség a 9. század elején indult meg nyugat felé az Ural keleti oldaláról. Rövid idő alatt átkeltek a Volga jobb partjára, területük kiterjedt a Kámaig, a volgai bulgárok határáig. Itt a vándorlók egysége felbomlott. Egyik részük a Káma mellett maradt, másik részük még a 830-as évek előtt nyugatra vándorolt és a Fekete tenger előterében telepedett meg a kazárok szomszédságában. (A régészeti leletanyag ezen a helyszínen a magyar és kazár kultúrák szoros kölcsönhatását mutatja.) A 890-es évek és a 10. sz. eleje között a szubbotci lelet típus eltűnik a Fekete-tenger északi előteréből, de feltűnik a Kárpát-medencében (i.m. 251–252). A vándorlás az Ural keleti oldaláról Etelközbe Komar szerint mindössze 60 év alatt zajlott.

Komar elemzése nyilvánvalóan más aspektusból táralja a magyarság korai történetét. Kronológiai megállapításai a későbbiekben modernebb technikának, újabb eljárásoknak köszönhetően módosulhatnak.

A két koncepció közötti legfőbb különbség a magyarok Etelközbe való eljutása előtti történet időrendjében és földrajzi részletkérdéseiben rejlik. Miközben a Komar által feldolgozott szubbotci típusú leletgyűttesnek a honfoglalás-kori magyarsághoz való kapcsolása nem vitatható, annál inkább problémás a leletanyag történeti interpretációja. Elsősorban, mert a csak a Fekete tenger északi előterében előforduló, 9. századra datált leletanyag önmagában nem bizonyítja, hogy az ősmagyarság mintegy 60 év alatt települt át az Ural keleti oldaláról Etelközbe. Ellentmondanak e tézisnek a nomád népek vándorlásáról eddig ismert kutatások: a kazár birodalomból 733 után kiváló ogur csoportok is több hullámban, mintegy 160 év alatt tették meg a Volga-Káma összefolyásáig vezető (a magyarok vándorútjánál jóval rövidebb) utat. Az egyes állomáshelyeiken néhány emberöltőnyi időt töltöttek, amit régészeti hagyatékuk bizonyít.⁸ Másrészt a két koncepció között további feloldhatatlan ellentmondás, hogy a magyar-alán, ill. a magyar-török-alán nyelvi kapcsolatok meglétét Komar a magyarok vándorlásának rekonstrukciójában egyáltalán nem veszi figyelembe, pedig

⁸ Részletesebben l. Fehrudinov (1975).

az e területen publikált eredmények paleobotanikai megalapozottságú növény-földrajzi kutatások eredményein alapulnak.⁹

A jövőben nyilvánvalóan szükség lesz a nyelvi és írott források valamint a régészeti emlékek tanulságainak közös kontextusba helyezésére. Pillanatnyilag az az interpretáció látszik valószínűnek, hogy a vándorló magyarság is több hullámban, hosszabb megállókkal ért el Magna Hungariából a Kárpát-medencébe, miközben időről-időre leszakadtak róla néprészek.¹⁰ A szubbotci leletanyag is az etelközi magyarság egy leszakadó, helyben maradt részének a régészeti hagyatékaként fogható fel.

Az elmondottak alapján változatlanul fenntartható, hogy az ótörök-ősmagyar kapcsolatok a 7. században kezdődtek a Kaukázus előterében, ahol a magyarok feltehetőleg a bulgár csoportoktól sajátították el a földművelés és kertművelés technikáját. A kapcsolatok a 8. és 9. században Etelközben, a kazár birodalom fennhatósága alatt váltak igazán szorossá és intenzívvé. Az új régészeti eredmények nem érvénytelenítik a bizánci források (Bíborbanszületett Konstantin, DAI) azon híradását, hogy a magyarok a kazárokkal szoros közösségben éltek és kétnyelvűek voltak. Ugyanezen forrásnak a kabarokra vonatkozó részét sem cáfolja,¹¹ tehát továbbra is érvényes az a megállapítás, hogy az ősmagyar nyelvnek egy ogur nyelvváltozattal a honfoglalást követően is (kb. Szent István uralkodásáig) kapcsolata volt.

Az ótörök-ősmagyar kapcsolatok során a honfoglalás előtt feltehető az ogur nyelvi dominancia valamilyen formája, mely azonban nem volt annyira erős vagy intenzív, hogy a magyarok nyelvváltásához vezetett volna. A honfoglalás után viszont a magyar dominancia egyértelműen felerősödött, minthogy a 11. sz. elejére a kabarok áttértek a magyar nyelvre.

3. A csuvas osztályozók és a csuvas ősei mint kontaktusnyelvek

Az ótörök korban az 5–9. századig a nyugati ótörök nyelvjárás r-török, vagy ogur nyelvváltozatait beszélték Európában a sztyeppei birodalmakat létrehozó ogurok, bulgárok, (avarok) és kazárok. E nyelvváltozatokkal állt kapcsolatban az ősmagyar nyelv a honfoglalásig, és azt követően (l. a 2. pont). Az ogur nyelvi ág egyetlen mai leszármazottja a csuvas nyelv. Ebben a pontban először azt mutatjuk be, hogy a mai csuvasban vannak egyéni osztályozók. Ez után amellettt érvelünk, hogy az osztályozók a csuvasnak már abban az elődjében is megvoltak,

⁹ Részletesebben l. Róna-Tas (2004, 2005), Zimonyi (2014: 85–86).

¹⁰ A leszakadók között tartjuk nyilván a Volgától keletre megtalált magyar töredékeket, akiknek a régészeti hagyatéka a Bolsie Tyigani temető, a másik kisebbség a Levediában szavárd néven említett csoport, amely a kangar-szavárd háború következtében kettészakadt. Egyik részük Perzsia felé, más részük Etelközbe költözött. Történetükről több forrás megemlékezik. Ezekről, valamint a szavárdok magyarokkal való azonosításának megalapozottságáról összefoglalóan l. Zimonyi (2014: 120–159).

¹¹ A magyar-kabar kapcsolat legújabb történeti elemzését Bíborbanszületett Konstantin a *De administrando imperio* c. művének 39–40. fejezete alapján l. Zimonyi (2014: 159–162).

mellyel az ősmagyar kontaktusba lépett. A nyugati ótörök ogur változata, vagyis az ősmagyar kontaktus nyelve, nem hagyott írott forrásokat maga után. Nyelvi sajátosságai a nyelvi kapcsolatokról kimutatható változásoknak a keleti ótörök írott emlékek nyelvvel, valamint mindkét ótörök nyelvjárás leszármazott leánynyelveinek sajátosságaival való egybevetés alapján rekonstruálhatók, így az osztályozók rekonstrukciójakor is ezt a módszert alkalmazzuk.¹²

3.1. Osztályozók a mai csuvasban

A csuvasban az osztályozók kimutatása és kutatása éppen hogy csak elkezdődött. Sergeev (2017: 233) az osztályozó szerepkörű lexémákat a „számláló főnevek” ill. a „numeratív” terminussal jelöli és öt alaptípusba sorolja: súlymérték, hosszsmérték, úrmérték, időmérték és ’élőlények, organizmusok határozatlan mennyiségeit jelölő egységei’, mely Sergeev csuvas példái alapján tulajdonképpen a csoportos osztályozó fogalmát fedi le. Példái között nincs egyetlen olyan sem, mely az egyéni osztályozó kategóriába lenne sorolható. Gil (2013)-as tipológiai felmérésében a csuvas szintén egyéni osztályozó nélküli nyelvként szerepel.

Adatközlőnk (Csuvas Köztársaság, Krasnoarmejskij rajon, selo Imenevo) több olyan lexémát is megnevezett, mint aktív használatban lévő osztályozót, mely nem szerepel Sergeev (2017)-es listájában: *tumlam* ’csepp’, *čęptēm* ’csipet’, *pus* ’fej’, *šāl* ’fog’, *tatāk* ’darab’, *pěrcě* ’szem’, *tuna* ’szár’. Ezek közül az utolsó három teljesíti az egyéni osztályozók kritériumát, miszerint individuumokat, természetesen előforduló diszkrét egységeket jellemeznek minőség, alak vagy más tipikus inherens tulajdonságok alapján.¹³

(14) a. икѣ **туна** петрушка¹⁴
 ikě tuna petruška
 két szár.NOM.SG petrezselyem.NOM.SG
 ’két szár petrezselyem’

b. пилѣк **пѣрчѣ** ыраш
 pilěk pěrcě ıraš
 öt szem.NOM.SG rozs.NOM.SG
 ’öt szem rozs’

¹² A nyugati ótörök ogur változatának rekonstrukciója a fonetika és a szóképzés szintjén megtörtént, l. Róna-Tas-Berta (2011: 1071–1134).

¹³ A ’fog’ és ’fej’ jelentésű főnevek csak a N-Cl-poss.3sg összetett szó mintában fordulnak elő, a ’számnév - osztályozó - főnév’ mintában nem. Ezekről az összetett szavakról l. 31-es a lábjegyzetet.

¹⁴ A *tuna* ’szár’ osztályozóval egyéb főnevek is előfordulhatnak a csuvasban, pl. *ikě tuna kišēr* ’két szár sárgarépa’, *viš tuna xēren* ’három szár torma’. Ugyanígy a *pěrcě* ’mag’ jelentésű osztályozó is számos főnévvel alkothat osztályozós szerkezetet, pl. *pilěk pěrcě ris* ’öt szem rizs’, *pēr pěrcě pāraš* ’egy szem bors’, *viš pěrcě pārsa* ’három szem borsó’.

c. икѣ татѣк čäkǎp
 ikě tatāk šākǎr
 két darab.NOM.SG kenyér.NOM.SG
 'két vekni kenyér'

Az osztályozók pontos számának megállapítása a csuvasban további kutatásokat igényel; számunkra az a lényeges, hogy a csuvasban megtalálható a 'szám-név/kvantor > osztályozó > főnév' szerkezet.

3.2. Feltételezett osztályozók a csuvas elődeiben

3.2.1. A csuvas ősei

A csuvas közvetlen elődje a volgai bulgár, mely a 9. század után jött létre a kazár birodalomból a Volga-Káma összefolyásához vándorló csoportok ogur nyelvváltozataiból (Agyagási 2019: 91–96). A volgai bulgár nyelv mássalhangzórendszere tartalmazta mindazon változások eredményeit, melyek az ogur nyelvváltozatokban még a felvándorlás előtt végbementek, és amelyeket az ősmagyarba került jövevényszavak is visszatükröznek. A Volga-Káma összefolyásánál való megtelepedés után a kései ótörök korban (9–13. sz.) e nyelvnek három területi változata alakult ki, melyek a magánhangzórendszer oppozíciós szerkezetének a különbségei mentén tértek el egymástól. A csuvas a volgai bulgár ún. 3. nyelvjárásának a folytatója. Az elmondottak alapján tehát megalapozott az az állítás, hogy a csuvasnak legalább két nyelvi őse volt: a nyugati ótörök ogur nyelvváltozatai és a volgai bulgár.

A volgai bulgár birodalom megalakulása után a volgai bulgár nyelv területi változatai domináns pozícióba kerültek és hatással voltak a környező finnugor nyelvekre.¹⁵ A volgai bulgár hatás legkorábtól az őspermi, majd az óvotják nyelvet érintette, kismértékben pedig a mordvint. A tatárjárást követően a volgai bulgár birodalom összeomlott, a volgai bulgár nyelvjárások a csuvas elődjét kivéve fokozatosan szubsztrátum nyelvvé váltak. A tatárjárást követő etnikai és nyelvi átrendeződés után a kései ősmari és a csuvas elődje közvetlen szomszédságba került, és a két nyelv kölcsönösen és jelentős mértékben hatott egymásra.

Hipotézisünk, miszerint az ősmagyar a csuvas elődeiből kölcsönözte az osztályozós szerkezetet, azt feltételezi, hogy a kérdéses mintázat már ezekben a nyelvekben is megvolt. Mint fentebb kifejtettük, ezek a nyelvek nem hagytak maguk után írott forrásokat. A kiinduló hipotézisünk alátámasztására tehát a nyugati ótörökkel egy időben létező keleti ótörökből, valamint a török nyelvcsalád mai leánynyelveiből kell kimutatnunk vagy rekonstruálnunk az osztályozókat.

¹⁵ A kutatás elsősorban a szókészletli hatást tárta fel a térség egészét tekintve (vö. Róna-Tas 1988), de részlegesen Bereczki (Bereczki 2002: 18–21, 38–39, 60–63, 216–222) kimutatta a mariban az alaktani, szóképzési mintamásolás eseteit is.

3.2.2. Osztályozók az ótörökben és a mai keleti török nyelvekben

Erdal (2004) ótörök nyelvtana a keleti ótörök nyelvemlékek anyagát dolgozza fel. Munkája vonatkozó részeiben (3.14-es és 4.124-es fejezetek) standard mérő kifejezéseket és mérő osztályozókat tárgyal, az egyéni osztályozókról nem ír. Ezt a tényt nagyban befolyásolhatja a szövegek műfaja: 7-10. századi sírfeliratok, kövésetek, tárgyfeliratok, a 9. századtól vallásos szövegek, jogi dokumentumok, levelek és narratív valamint verses szövegek, továbbá 11. századi vers, lexikon, enciklopédia és földeladási dokumentumok.

A keleti ótörök mai utódnyelveiben megtalálhatók az osztályozók, többek között például a kipszak ágba tartozó kazányi tatárban, krími tatárban és baskírban, az oguz ágba tartozó törökben és azeriben és a turki ágba tartozó özbegben. Ez alapján okunk van feltételezni, hogy a keleti ótörökben is lehettek osztályozók.

- (15) a. ikë **baš** kăbëstă, öč **baš** sugan
két fej káposzta három fej vöröshagyma
'két fej káposzta, három fej vöröshagyma' (Burganova 1997: 282)
[kazányi tatár]
- b. ytʃ **dane** oda, otuz **baʃ** qoj, dört **type** alma, eki **nefer** adam
három darab szoba harminc Cl birka négyfalánta alma két Cl ember
'három szoba, harminc birka, négy almafa, két ember'
(Kavitskaya 2010: 50) [krími tatár]
- c. биш **баш** һарык
öt fő birka
'öt birka' (Poppe 1964: 80) [baskír]
- d. iki **tane** saat, elli **baş** siğir
két darab fali/karóra ötven fő ökör
'két fali/karóra, ötven ökör' (Lewis 2000: 77–78) [török]
- e. bir **parča** čöräk, iyirmi-**dænæ** yumurtâ, üsdörd-**næfær** adâm
egy darab kenyér húsz-darab tojás három.négy-fő ember
'egy darab kenyér, húsz tojás, három-négy ember'
(Mehdi 1953: 24, Householder és Lotfi 1965: 122–123) [azeri]
- f. bir **dâna** âlma, bir **nafar** oquwçi
egy darab alma egy fő diák
'egy alma, egy diák' (Muxtor 1958: 141, Beckwith 1998: 131) [özbeg]

Mint az előbb láttuk, a csuvas is osztályozós nyelv, így a modern török nyelvek szókincsében az osztályozószavak a keleti török nyelvek mellett a nyugati ótörökre visszamenő nyelvi ágában képviselve vannak.

A török adatok fő jellemzője, hogy osztályozói szerepkörben nyelvenként más-más lexikális tartalmú szavak fordulnak elő, az egybeesések száma nem jelentős. A Gadžieva és Serebrennikov szerzőpáros (1986: 32–33) ezért arra a következtetésre jutott, hogy az óstörök nyelvi állapotra csak a 'számnév + osztályozó + főnév' attributív szintaktikai modell meglétét indokolt feltételezni, de a konkrét osztályozók rendszerét nem lehetséges rekonstruálni. Megállapításuk számunkra legfontosabb eleme az, hogy a 'számnév + osztályozó + főnév' mintát már az óstörökre felételezik, így természetesen a keleti-, és a nyugati ótörökre is.

3.2.3. Feltételezett osztályozók a nyugati ótörökben

Mínthogy az ősmagyar nyelv a nyugati ótörök nyelvváltozatokkal állt kapcsolatban, melynek egyetlen mai képviselője a csuvas, olyan osztályozószavakat kell kimutatnunk a csuvasban, melyek ma is aktív használatúak ebben a szerepkörben, belső keletkezésű török szavak, és szabályos nyugati ótörök hangalakjuk és szóképzési mechanizmusuk rekonstrukcióját megerősítik a keleti ótörök írott forrásadatok, ill. a keleti ótörök nyelvjárásra visszamenő mai köztörök nyelvek. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a 3.1 pontban látott *tuna* 'szár' és *pěřčě* 'szem' megfelelnek ezen kritériumoknak, és rekonstruálhatók a nyugati ótörökben.

A mai csuvas *tuna* 'szár, kocsány, nyél' (Skvorcov 1982: 494) osztályozói használatát (16)-ban láthatjuk.

(16) икѣ туна петрушка
 ikě tuna petruška
 két szár.NOM.SG petrezselyem.NOM.SG
 'két szár petrezselyem'

A keleti ótörök és a mai keleti török nyelvek alapján a ny. ótörökben rekonstruálható a mai *tuna*-nak megfelelő **taŋak* lexéma, mely a **taŋ-* ige *-Ok* vagy *-Xg* deverbális névszóképzővel ellátott alakja.¹⁶ Egyrészt a keleti ótörökben létezett a *taŋuk*' deverbális főnév, a *taŋ-*; 'csomag, nyaláb' (Clauson 1972: 519) illetve 'becsomagol, szorosán összeköt (kötéllal, zsinórral, fásllal stb.)' (Clauson 1972: 514) igének az *-Ok* és *-Xg* deverbális főnévképzővel ellátott alakja.¹⁷ Másrészt a modern keleti török nyelvek kipszak ágában is vannak párhuzamai, például a kirgiz *taŋik*, *taŋak* 'köteg, nyaláb, csomó, bála' (Judahin 1965: 702).

Mínthogy a csuvas *tuna* belső keletkezésű török szó, szabályos nyugati ótörök hangalakját és szóképzési mechanizmusát megerősítik a keleti ótörök és mai török adatok, valamint osztályozói szerepkörben ma is aktív használatú,

¹⁶ A két képző funkcionálisan igen hasonló az ótörökben, amint arra Erdal elemzése rámutat. Szétválasztásuk hangtani alapon a csuvas alapján azért okoz nehézséget, mert a szóvégi ny. ótör. *-k* igen gyakran másodlagosan *-g*-vé válik, vö. Agyagási (2013: 164).

¹⁷ E képzőt illetően l. Erdal (1991: 172–223).

ezért kimondható, hogy a nyugati ótörökben is létezhetett a csuvas *tuna* szabályos ogur előzménye osztályozói szerepkörben.

A *pěrcě* 'szem' osztályozói használatát (17) mutatja.

(17)	пилѣк	пѣрчѣ	ыраш
	pilĕk	pěrcě	ıraš
	öt	szem.NOM.SG	rozs.NOM.SG
	'öt szem	rozs'	

A mai *pěrcě* 'mag, magocska, szem, szemcse; különálló részecske' (Skvorcov 1982: 91) szó a ny. ótörökben **bürtik* (<*bür*+*t*+*Ok*) alakban rekonstruálható. A k. ótörökben létezett a *bür-* 'összehúzó, összevon' ige és annak *bürt-* 'összerak, összehajt' műveltető alakja (DTS 1972: 132–33); a ny. ótörök **bürtik* ennek deverbális, az *-Ok* vagy *-Xg* képzővel ellátott alakja.

A modern keleti török nyelvek között e lexémának is a kipszak ágban vannak párhuzamai: a kazanyi irodalmi tatárban *börtök* 'szem (dara-, kásamák)' (TRS 93); a központi tatár böre, zlatouszt, tepekäy nyelvváltozataiban *börtök* 'pamutgombolyag' (TTDS 1993: 71), a miser tatár szergacsi változatában *börték* 'nagyon kicsi' (TTDS 1969: 108); az irodalmi baskírban *börtök* 'szem, csepp, csipet; mag, darab; fő (jószág számolásánál)' (Uraksin 1996: 103); a nogájban *bürtik* 'mag, szem, morzsa, csepp, csipet' (NRS 93); a karacsaj-balkárban *bürtük* 'mag, szem, részecske, csipet' (Tenišev–Sujunčev 1989: 176); a kirgizben pedig *bürtük* 'gombóc, mag, szem' (Judahin 1965: 168).

A csuvas és kipszak török hangalakok között van egy lényeges különbség, mely alapján a két nyelvi ág adatai elkülöníthetők egymástól. Ez a szóközepepi *-ti* hangkapcsolat képviselése. A volgai bulgár nyelvjárásokban következetesen lejátszódott a *-ti* > *-či* hangváltozás (melyet legkorábban egy 1291-ből származó, a volgai bulgár 2. nyelvjárását képviselő sírfelirat rögzít, vö. Agyagási 2019: 90), míg a kipszak nyelvekben ilyen változás nem történt. Ennek alapján megalapozott az a feltevés, hogy a **bürtik* formában rekonstruált nyugati ótörök szónak a szócsaládjába tartozik az a **pürči* formában rekonstruálható¹⁸ volgai bulgár alakváltozat is, melynek helyi variánsai a mari nyelvjárásokból mutathatóak ki (l. még a 6.1 alatt írottakat).

A keleti ótörök és mai köztörök adatok tehát alátámasztják, hogy a nyugati ótörökben a csuvas *pěrcě* szabályos ogur előzménye is létezhetett osztályozói szerepkörben.

Összefoglalva az elmondottakat, legalább két ma is aktív használatú csuvas osztályozó megfelelőjét lehet rekonstruálni abba a nyugati ótörökbe, mellyel az ősmagyar kapcsolatban állt, Gadžieva és Serebrennikov (1986) alapján pedig az osztályozós mintát is lehet feltételezni ebben a nyelvváltozatban.

¹⁸ E forma az ún. VB₁ nyelvjárásban jöhetett létre, melyben az első szótagi felső nyelvvállású rövid magánhangzók redukálódtak.

4. Az osztályozók a magyar nyelvtörténetben

4.1. Az osztályozók állománya

Hipotézisünk az ősmagyar-ótörök együttélés idejére teszi a magyar osztályozók kialakulását, azaz az osztályozók legkorábbi megjelenését a magyarban erre a korszakra tesszük. Ez alapján azt várjuk, hogy a mai osztályozók között legyenek olyan szavak, melyek már ebben a korszakban a szókészlet részei voltak. (Megfordítva: hipotézisünk tarthatatlan lenne, ha azt látnánk, hogy az osztályozóként használt szavak mindegyike a 11. században vagy ezután került a nyelvbe). Ez a predikció teljesül: a *fej*, *fő* és *szem* proto-uráli eredetűek, a *tő* pedig proto-finnugor eredetű (l. Rédei 1988, Zaicz 2006). Ezek a szavak tehát már mindenképpen használatban voltak a kérdéses korszakban. Véleményünk szerint ezek voltak az első szókészleti elemek, melyek mintamásolás következtében a 7-10. században meglevő főnévi használatuk mellé osztályozói funkciót is kaptak.¹⁹ Feltételezésünk szerint az osztályozók e kezdeti, szűkebb állománya később bővült ki belső fejleményekkel (*ív*, *kötet*),²⁰ szláv (*cserép*, *cső*, *darab*, *gerezd*) és német eredetű kölcsönszavakkal (*cikk rúd*, *vegni*)²¹ valamint ismeretlen vagy bizonytalan/vitatott eredetű szavakkal (*bokor*, *csík*). Idővel az osztályozható főnevek állománya is némileg bővült: a *krumpli*, *kukorica*, *paprika*, *paradicsom* az ótörök-ősmagyar kontaktus idején még ismeretlen fogalmak; ezek később, analógiás kiterjesztéssel kerültek az osztályozható főnevek körébe.

4.2. Az osztályozós szerkezet a szövegművekben

Mintamásolási hipotézisünk szerint a magyar osztályozós kifejezés már az írásos korszak előtt használatos volt. Ebből az következik, hogy a szerkezet megjelenésére már a korai szövegművekben is számítani lehet. A Simon és Sass (2012)-ben ismertetett ómagyar korpusz a korai rövid szövegművek és az ómagyar kódexek szövegét tartalmazza. Egy 2018. augusztus 21-én lefuttatott keresés alapján a korpusz normalizált részében nem találtunk osztályozós szerkezeteket. Véleményünk szerint azonban ebből nem következik, hogy a korai ómagyarban ne lettek volna osztályozók.

Egyfelől keresésünk nem fedte le a teljes ómagyar szövegműkanyagot. A korpusz csak betűhű formában elérhető részében technikai okok miatt nem lehet hatékonyan keresni, ezért nem tudjuk, hogy a még nem normalizált szövegekben felbukkan-e a szerkezet. Másfelől az osztályozókkal használatos főnevek száma és jellege valamint a szövegművek műfaja sem kedvez az osztályozós szerkezet megjelenésének. A mandarin nyelvvel szemben a magyarban

¹⁹ A *szál* vitatott eredetű: az egyik feltételezés szerint ősi finnugor kori szó, a másik hipotézis szerint belső fejlemény (Zaicz 2006). Az eredet kérdését nem kívánjuk itt eldönteni, mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy potenciálisan ez a szó is a szókészlet része lehetett és osztályozói funkciót kaphatott a törökségi kontaktus során.

²⁰ Az *ív* szóhasadással keletkezett az *ij* főnévből. A *kötet* származékszó, a *köt* ige *-et* névszóképzővel ellátott alakja.

²¹ A *cikk* elvonással keletkezett a német eredetű *cikkely*-ből.

eleve csak néhány tucat megszámlálható főnév használható (a *darab*-on kívül más) osztályozószóval, ráadásul ezek nagy része valamilyen mezőgazdasági terméket (gyümölcsöt, gabonafélét, zöldségfélét) nevez meg. Az ómagyar szövegelemek elsősorban vallásos szövegek, ami nem kedvez az ilyen főnevek előfordulásának.²² Mindemelllett az osztályozók a magyarban szinte mindig jelentésváltozás nélkül elhagyhatóak, így ha egy osztályozható főnév elő is fordul a szövegekben, nem következik, hogy mellette az osztályozó is megjelenik. Véleményünk szerint tehát az osztályozható főnevek kis száma, élelmiszerekhez kapcsolódó jelentése és az osztályozók elhagyhatósága együttesen lehet felelős azért, hogy a korai szövegekben nem találunk osztályozókat.

A Dömötör, Gugán, Novák és Varga (2017) valamint a Novák, Gugán, Varga és Dömötör (2018) által ismertetett Történeti Magánéleti Korpusz ó- és középmagyar kori magánéleti levelek valamint boszorkányper jegyzőkönyvek szövegeit tartalmazza. Ezek a szövegek tehát az ómagyar korpuszhoz képest tematikájukban sokkal kevésbé kötöttek, továbbá kevésbé formálisak is: az élőbeszéd közeli regiszterbe tartoznak. Ebben a korpuszban megtalálható az osztályozós szerkezet. Egy 2018. augusztus 21-én lefuttatott keresés alapján az egyes osztályozók első írásbeli előfordulását (18)-ban adjuk meg.²³

- (18) a. egy **szál** fa (Nád. p. 72., Kanizsay Orsolya levele Nádasdy Tamáshoz, 1541. 12. 19.)
 b. egy **bokor** spikinardoth (Tel. 63., Telegdy János levele Telegdy Mihályhoz, 1591. 04. 01.)
 c. egy **darab** jószágot (Bark. 22., Barkóczy Krisztina levele Károlyi Sándorhoz, 1704. 03. 31.)²⁴
 d. kilencz **szem** borsot (Bosz. 61. Borsod megye, Miskolc, 1716.)
 e. négy **fő** veres hagymát (Bosz. 314. Szabolcs-Szatmár megye, Várda, 1731.)²⁵
 f. edgy **fej** vörös hagymát (Bosz. 417. Zala megye, Mísefa, 1740.)
 g. egy **rud** szappannyal (Bosz. 90. Csongrád megye, 1740.)
 h. három **giriszd** foghagyma (Bosz. 158. Heves megye, Átány, 1754.)
 i. két **csür** kukoritzát²⁶ (Bosz. 102. Csongrád megye, Hódmezővásárhely, 1758.)

²² Tapasztalatunk alapján a mai magyarban tipikusan receptekben használatosak az osztályozók (a mennyiség egyértelműsítése, kiemelése céljából).

²³ A *vegni*, *tő*, *ív* és *kötet* szavak osztályozói használatára nem találunk példát.

²⁴ A Vizsolyi Bibliában található korábbi adat, *adánac néki egy darab fiült halat* (Károlyi 79v, Lk 24,42), a Münchener-kódex és a Jordánszky-kódex párhuzamos helyeinek tükrében a 'rész, nem egész' jelentésű, partitív osztályozó 'darab' szót tartalmazza (l. az 5. lábjegyzetet).

²⁵ A *ř*-nek van korábbi, potenciális osztályozói használata is:

(i) két **fő** szolgáját (ÓmLev. 27., Tárczay Borbála levele Tárczay Jánosnéhoz, 1512–1526.)

Ez a korpuszban található szófaji címkék alapján osztályozói használat. Hegedűs Attila (személyes közlés) azonban ezt az elemzést kétségbe vonja, s a szóban forgó előfordulást melléknévi használatnak tekinti.

²⁶ Értelmezése *cső*-ként a korpuszban kérdőjeles; más adat nincs.

A mai magyarban a *szem* és a *szál* osztályozóknak van egy speciális 'minimális mennyiség' jelentésű használata is: az *egy* számnév mellett ezek az osztályozók olyan főnevekkel is előfordulhatnak, melyekkel nagyobb számok esetében nem kombinálódnak, l. (19a) és (19b) (Dékány és Csirmaz 2018: 1149).²⁷

- (19) a. egy/*nyolc szál gitárral, egy/*három szál ingben, egy szál magában
 b. egy/*öt szem gyerek

Ebben a használatban kivételesen még megszámlálhatatlan főnevekkel is előfordulhatnak.

- (20) egy szem tisztelet/megértés/alázat (sincs valakiben)

A Történeti Magánéleti Korpuszban már az ilyen speciális használatra is találunk példákat.

- (21) a. minden nemő veteménye mind magának, mind jobbágyinak elkölt, csak egy **szem** sem maradt (Nád. p. 78., Kanizsay Orsolya levele Nádasdy Tamáshoz, 1550. 06. 13.)
 b. egy **szál** kétségem sincs benne (Nád. p. 77., Kanizsay Orsolya levele Nádasdy Tamáshoz, 1549. 03. 09.)

Az osztályozók tehát már az első kevésbé formális, élőbeszéd közeli szövegekben is megjelennek, s ez megerősíti, hogy a korábbi példák hiányát valószínűleg erősen befolyásolja a szövegek témája és műfaja.

5. Mintamásolás: párhuzamok a csuvas és magyar osztályozós szerkezetek között

A mai magyar és csuvas osztályozók összevetése világossá teszi, hogy a két nyelv között (az osztályozók körében) szókölcsonzészről nem beszélhetünk. A magyar nyelvből ugyanis nem sikerült kimutatni egyetlen olyan lexikális elemet sem, amely nyugati ótörök eredetű lenne (hangalakját az ogur nyelvtípusra jellemző hangkészlet építené fel, vagy valamely ogur típusú hangváltozás eredménye tükröződne benne), és akár a csuvasban, akár a magyarban osztályozói szerepre tett volna szert (vö. Róna-Tas–Berta 2011).²⁸

A két nyelv között mintamásolást feltételezünk, vagyis olyan helyzetet, melyben az ősmagyar grammatika változásához (az osztályozók megjelenésé-

²⁷ A *szál*-nak a *néhány* kvantorral is van ilyen speciális használata: *néhány/*ötven szál ember*.

²⁸ A magyar nyelvbe ugyan bekerült a ny. ótörök eredetű *bertű* ~ *börtű* 'mag, szem' jelentésű szó, mely etimológiai rokonságban áll a csuv. *pěrcě* 'mag, szem' szóval (Róna-Tas–Berta 2011: 119), de ez csak nagyon szűk körben, az ötvösök szaknyelvében volt használatos, és osztályozói szerepű előfordulására a magyarban nincs adat.

hez) a csuvas őseinek grammatikája szolgál mintanyelvként.²⁹ Az ilyen másolás előfeltételezi, hogy a minta nyelv nagyobb presztizsű, beszélői kulturálisan és/vagy politikailag domináns helyzetben állnak a recipiens nyelv beszélőihez képest. Mint korábban láttuk, az ótörök és az ősmagyar között a honfoglalás előtt ez a helyzet állt fenn.

Az osztályozós minta másolását az is elősegíthette továbbá, hogy az ősmagyarok az ótörököktől tanulták a mezőgazdasági termelés, különösen is a gabonatermesztés és kertgazdálkodás alapjait. Ez a folyamat kétség kívül szókölcsonzással járt, nyugati ótörök eredetűek ugyanis a kert- és gabonagazdálkodással kapcsolatos *arat, árpa, boglya, borsó, búza, csalán, csepű, dara, eke, gaz, gyékény, gyepű, kender, komló, kóró, kéve, orsó, öröl, sarló, szérű, tarló, tiló, torma* szavaink, valamint a gyümölcsstermesztéssel és borkultúrával kapcsolatos *gyümölcs, szőlő, bor, szűr, körte, alma, dió, kökény, som* is (vö. Róna-Tas–Berta 2011). Mindezt figyelembe véve nem lenne meglepő, ha elődeink az új technikához (az új lexémák mellé) új nyelvi szerkezetet is átvettek volna az ótörökből. Ez a felállás arra is némi fényt vethet, hogy a magyarban az osztályozóval ellátható főnevek nagy többsége miért valamilyen zöldséget, gyümölcsöt vagy gabonafélét nevez meg.

A mintamásolás természetesen szintaktikai párhuzamokat feltételez az ősmagyarban kialakult és a csuvas elődeiben található osztályozós kifejezések között. Bár ebből a korból egyik nyelvnek sincsenek írásos emlékei, a mai utódnelvek között több ilyen párhuzam is van, s nincs ok feltételezni, hogy ez korábban másként lett volna.

A számnév, az egyéni osztályozó és osztályozott főnév a világ nyelveiben összesen négy szórendben állhatnak: Num-CI-N, N-Num-CI, CI-Num-N és N-CI-Num (l. Greenberg 1972: 28, Aikhenvald 2000: 104–105). A csuvas és a magyar egyaránt az első szórendet követi.

(22) tāvatā	něpčě	caxăp	(23) két	cső	kukorica
tāvatā	pěřčě	saxăr			
négy	szem.NOM.SG	cukor.NOM.SG			
'négy szem cukor'					

Mindkét nyelvre igaz emellett, hogy az osztályozót tipikusan nem lehet használni számnév nélkül, és hogy az osztályozók grammatikalitásvesztés nélkül elhagyhatók a főnévi csoportból.^{30,31}

²⁹ A mintamásolás alább következő esete megfelel a szelektív kódmásolás egy változatának Johanson kódmásolási elmélete szerint, vö. Johanson (2002: 11–19).

³⁰ Gil (2013) 400 nyelvben vizsgálja az osztályozókat. Mintájának 140 nyelvében van osztályozó: 78-ban kötelező, 62-ben pedig elhagyható. Ezt az eredményt azonban minden bizonnyal még finomítani lehet, mert a csuvaszt például osztályozó nélküli nyelvként szerepelteti.

³¹ Ha a csuvasban a főnév anyagnévként vagy gyűjtőfőnévi szerepkörben fordul elő, akkor a főnév+osztályozó szóösszetétel használata kifejezetten helytelen:

6. Kitekintés más finnugor nyelvekre

6.1. A Volga–Káma-vidék

A finnugor nyelvek között természetesen nem a magyar az egyetlen, mely története során intenzív nyelvi és kulturális kapcsolatba került törökségi nyelvekkel illetve népekkel. Mint a 3. pontban már említettük, a Volga–Káma-vidéken már a 9. sz. végétől kontaktusban állnak a két nyelvcsalád tagjai. A Volga medencében egészen a 16. századig elsősorban török népek álltak politikailag és kulturálisan domináns helyzetben (Laakso 2010: 600). Az itt beszélt nyelvek és az orosz kontaktusa csak az után vált intenzívebbé, hogy IV. (Rettegett) Iván 1552-ben elfoglalta Kazanyt és a Volga–Káma-vidéket a cári Oroszországhoz csatolta (Kappeler 1982).

A Volga–Káma-vidéken jelenleg három finnugor nyelven beszélő nép él: az udmurt, a mari és a mordvin. A mordvin nyelvből nincsenek adataink, az

(i) a.	икĕ купăста	пуçĕ	b. ултă ыхра	шăлĕ
	ikĕ kupăsta	puš-ĕ	ultă ıxra	šăl-ĕ
	két káposzta.NOM.SG	fej-NOM.SG.3POSS	hat fokhagyma.NOM.SG	fog-NOM.SG.3POSS
	'két káposztafej'		'hat fokhagymagerezd'	

Haspelmath és Sims (2010: 190–195) összetett szavak és szó szerkezetek elkülönítésére használt tesztjei alapján ezek szintén összetett szavak. Szemantikai szinten az alárendelt elem (a *kupăsta* 'káposzta' illetve a *ıxra* 'fokhagyma') teljesíti a nemfogalom kritériumot (vö. fölé rendelt fajfajok: zöltség → növény). Fonológiai szinten az N-Cl kifejezés kiejtése egy szóként, egy intonáció alatt történik, melyben a szóhangsúly az első tag utolsó szótagjára esik. Morfológiai szinten a második elemre tett szuffixum, például többes jelölés, a szerkezet egészére vonatkozik (azaz a szerkezet egésze a toldalékolás hordozója). Az első elem nem toldalékolható.

(ii) a.	kupăsta	puš-ĕ- sem	b.	*kupăsta- sem	pušĕ
	káposzta.NOM.SG	fej.NOM.3POSS-PL		káposzta-PL	fej.3POSS
	'káposztafejek'			'káposztafejek'	
c.	*kupăsta- sem	pušĕ- sem			
	káposzta-NOM.PL	fej.NOM.3POSS-PL			
	'káposzták fejei'				

Az első elem pedig nem a birtokosokra jellemző genitívusban áll (iii), hanem jelöletlen (iia).

(iii)	kupăsta- sen	pušĕ- sem
	káposzta-GEN.PL	fej.NOM.3POSS-PL
	'káposztáknak a fejei'	

Végül szintaktikai szinten az N-Cl sorrendben a két elem nem választható el egymástól. Nem kerülhet közéjük például melléknév (iv), holott a valódi birtokos szerkezetekben ez lehetséges.

(iv) a.	ikĕ pîsăk kupăsta	pušĕ	b.	*ikĕ kupăsta	pîsăk	pušĕ
	két nagy káposzta	fej.3POSS		két káposzta	nagy	fej.3POSS
	'két nagy káposztafej'			'két nagy káposztafej'		

Ezek alapján megalapozottnak látjuk azt a következtetést, hogy a csuvas (ia) és (ib) is összetett szavak (vö. a magyar *városháza*, *vásárfia* összetett szavakkal, melyeken formálisan szintén Poss.3Sg jelölés van).

udmurtról és a mariról viszont kutatásunk megállapította, hogy – a magyarhoz hasonlóan – rendelkeznek egyéni osztályozókkal.

Az udmurt ősei közül már az őspermi és az óvotják is kapcsolatban álltak a volgai bulgárral, s az udmurt számára egészen a 20. századig a tatár és a baskír lehettek a meghatározó kontaktusnyelvek (Laakso 2010: 600).³³ Mind a tatárról, mind a baskírról ismert, hogy vannak egyéni osztályozóik (l. még (15)).

(28) йӧз баш сыер, биш баш умарта
száz fő tehén öt fej méhkas
'száz tehén, öt méhkas'
(Poppe 1963: 112) [tatár] | (29) биш баш һарык
öt fő birka
'öt birka'
(Poppe 1964: 80) [baskír] |
|--|---|

Kutatásunk az udmurtban is kimutatta az osztályozók meglétét.³⁴

(30) a. куи́нь (йыр) кубиста / сугон / чеснок
kuiń (jyr) kubista / sugon / česnok
három fej káposzta / hagyma / fokhagyma	
b. одйг (пу) помидор гинэ
odig pu pomidor gine
egy fa paradicsom csak
'csak egy bokor/tő paradicsom'	
c. вить (штукa) йырӱён / курегпуз / сяська / тамак / эмезь
vit' štuka jyrjon / kuregpuz / šaška / tamak / emež
öt darab rágó / tojás / virág / cigaretta / málna	
d. одйг (адями) чередисъкисъ
odig ad'ami čered'iskiś
egy ember takarító
'egy fő takarító'	e. куи́нь (пинь) чеснок ³⁵
kuiń piń česnok
négy fog fokhagyma
'négy gerezd fokhagyma'
f. одйг (бам) кагаз
odig bam kagaz
egy arc papír
'egy papírlap'	g. дас вить пыры гизъ
das vit' pyry giž
tíz öt morzsa homok
'tizenöt szem homok'
h. кык (люкет) мандарин
kyk l'uket mandarin
két rész mandarin	

³³ A déli udmurtra a mai napig hatással van a szomszédos területeken beszélt tatár: Asztalos (2018) kimutatta, hogy ezen a vidéken az SOV szórendű tatár mintegy konzerválja az eredeti udmurt SOV alapszórendet, mely a többi udmurt területhez képest lassabban mozdul el az orosz hatásra kialakuló SVO irányába.

³⁴ A jyr 'fej' osztályozói használatát saját megfigyelései és az Udmurt Nemzeti Korpusz adatai alapján Asztalos Erika (személyes közlés) is megerősíti.

³⁵ Az osztályozó elhagyásával a kifejezés értelme 'négy fokhagyma'.

A Volga–Káma-vidéket Sprachbund-ként tartják számon (l. Johanson 2000, Helimsky 2003). A régióban a finnugor nyelvek több mondattani megoldást is törökségi nyelvekből másoltak: É. Kiss (2013, 2014: 14) az összetett igeidőkkel és a birtokos szerkezettel kapcsolatban állapít meg török hatást, Manzelli (2015) pedig a tagadással kapcsolatban. A mariban az igeneves szerkezetek csuvas és tatár mintát követnek, ami azt jelenti, hogy a török mintamásolás a mari mondat-ant is jellemzi, vö. Bereczki (2002: 116–137). Figyelembe véve az udmurt-törökségi kontaktusok időtartamát és intenzitását, továbbá azt, hogy a finnugor nyelvek általánosságban nem osztályozós nyelvek, megalapozottnak látjuk fel-tenni, hogy a magyarhoz hasonlóan az udmurtba is török nyelvekből, mintamá-solással kerülhetett az osztályozós szerkezet.

A mari nyelv szintén hosszú ideje kapcsolatban áll török nyelvekkel; némely területeken régóta jellemző a kétnyelvűség (l. Róna-Tas 1988: 772 és Laakso 2010: 610). A kései ősmari és a csuvas elődje a tatárjárás után közvetlen szomszédságba kerültek; kölcsönös és jelentős hatást gyakoroltak egymásra. Bizonyos területeken a mari kontaktusa a tatárral szintén jelentős. A csuvasal és a tatárral kapcsolatban már korábban láttuk, hogy osztályozós nyelvek. Ugyan ezt sikerült kimutatnunk a mariról is.

A (31)-ben található adatokat mind a mezei mari, mind a baskír diaszpó-rában élő keleti mari adatközlőnk elfogadta.

- (31) a. кум (вуй) ковышта / шоган b. кум пӱй чеснок
 kum (βuj) koβãšta / šogan kum pӱj česnok
 három fej káposzta / hagyma három fog fokhagyma
 'három fej káposzta / hagyma' 'három gerezd fokhagyma'
- c. ик ластык кагаз d. коло том(ан) книга
 ik lastâk kagaz kolo tom(an) kniga
 egy darab papír húsz kötet(or.)könyv
 'egy darab papír' 'húsz kötet könyv'
- e. ик палке салями / колбасе
 ik palke sal'ami / kolbase
 egy pâlca(or.) szalámi / kolbász
 'egy rúd szalámi / kolbász'

A (32) példáit csak a mezei mari adatközlő tartotta elfogadhatónak.

- (32) a. кум (вуй) пеледыш b. вич шудо розмарин
 kum (βuj) peledãš βič šudo rozmarin
 három fej virág öt fű(széna)rozmarying
 'három szál virág' 'öt szál rozmarying'
- c. кок суқыр кинде
 kok sukêr kinde
 'két vekni kenyér'

Ezzel szemben a (33)-beli szerkezeteket csak a keleti mari beszélő találta grammatikusnak.

- (33) a. ик **вондо** паренге / помидор
 ik βondo pareŋge / pomidor
 egy bokor krumplic / paradicsom
- b. кок **долька** апельсин / мандарин
 kok dol'ka apel'sin / mandarin
 két gerezd(or.)narancs / mandarin
- c. ик **көршөк** пеледыш
 ik kōršök peledäš
 egy cserép virág

A keleti mari beszélő grammatikájában továbbá a *pârĉe* 'szál, (mag)szem, csepp' lexémának is van osztályozói használata.

- (34) a. ала-мыняр **пырче** чинче b. латвич **пырче** кукуруз нөшмө
 ala-mĕñar pârĉe ĉinĉe latβič pârĉe kukuruz nōšmō
 vala-mennyi mag gyöngy 15 mag kukorica mag
 'néhány szem gyöngy' '15 szem kukorica'
- c. ныл **пырче** миндаля / энџ
 nĕl pârĉe mindal' / eŋĵ
 négy mag mandula / málna
 'négy szem mandula / málna'
- d. ?ик (**пырче**) муно
 ik (pârĉe) muno
 egy mag tojás
 'egy darab tojás'
- e. иктаж-мыняр **пырче** каткалыме брокколи
 iktaž-mĕñar pârĉe katkalĕme brokkoli
 néhány mag törött brokkoli
 'néhány darab törött brokkoli' (brokkoli rózsa)
- f. кум **пырчу** укроп, кум **пырче** петрушка
 kum pârĉu ukrop, kum pârĉe petruška
 három tő/szár/szál kapor, három tő/szár/szál petrezselyem
 'három tő/szár/szál kapor, három tő/szár/szál petrezselyem'
- g. кум **пырче** тамака
 kum pârĉe tamaka
 három mag cigi
 'három szál cigi'

A mariról szintén feltételezhető, hogy törökségi kontaktus nyelveiből mintamódszással vette át az osztályozós szerkezetet. Emellett a keleti mariban osztályozóként használt *pârĉe* 'szál, (mag)szem, csepp' maga is törökségi kölcsönszó. Ez a szó a teljes mari nyelvterületen elterjedt; Beke (6: 1838) a *pârĉe* (P B M UJ C

Č), *prčä* (MK), *pärčä*, *prčâ* (UP), *prče* (UJ), *pirčâ* (USj), *pârtse* (JT), *pârtsə* (JO V K) nyelvjárási alakokat jegyezte fel.³⁶ Ezek az alakok egy volgai bulgár **pirčī* alakváltozat másolatai lehetnek, melyek még a kései ősmari egység idején kerültek a mari szókincsbe. Ez a volgai bulgár alakváltozat nem a csuvas volgai bulgár elődjének felel meg,³⁷ hanem az ún. volgai bulgár I. nyelvjárás sajátosságainak, de az innen másolt alak is szabályosan levezethető a nyugati ótörök **bürti* alakból³⁸ (a volgai bulgár I. nyelvjárásának hangtani sajátosságairól l. Agyagási 2019: 161–168). Damaskin 1785-ben keletkezett szótárában pedig írásban dokumentált nyoma van annak, hogy a tárgyalt volgai bulgár szónak a csuvas elődjére jellemző hangalakja is ismert volt a marik körében, vö. *порьчу* [pörčö] 'mag' (Sergeev 2003: 182).³⁹

Az udmurt és a mari a finnugor nyelvcsalád más-más ágába tartoznak: míg az előbbi permi nyelv, az utóbbi (finn-)volgai. E két finnugor ág egyikére sem igaz, hogy az osztályozók általánosan elterjedtek lennének bennük. Mint lentebb látni fogjuk, a permi ágba tartozó komi-permjáknak az udmurttal szemben nincsenek osztályozói, és a marihoz hasonlóan a finn-volgai ágba tartozó észtnben és finnben sincsenek osztályozók. Az osztályozók megléte az udmurtban és a mariban tehát nem nyelvcsaládi, genetikai tulajdonság, hanem területi összefüggéseket mutat: a két nyelvben az a közös, hogy mindkettőt a Volga–Káma-vidéken beszélik jelentős törökségi kontaktus mellett.

6.2. A komi-permják

Az őspermivel kapcsolatban fentebb említettük, hogy a 9. századtól kontaktusban állt a volgai bulgárral, és bemutattuk, hogy a mai napig a Volga-medencében beszélt leánynyelve, az udmurt, osztályozós nyelv. Az őspermi másik leszármazottja a komi, mely komi-permják és komi-zürjén változatokra oszlik.⁴⁰ A komik elődei az őspermi egység során kapcsolatban álltak török nyelvekkel, ez a kontaktus azonban rövid ideig tarthatott, mert a proto-permi egység a 10. században felbomlott, és a komik ősei a 10-11. században a Vjatka–Káma régiót elhagyva északra költöztek a mai Komiföld területére (az Urál nyugati lábaihoz). Ettől fogva kontaktusuk török nyelvekkel nem volt.

Az udmurthoz képest tehát a komi történetében sokkal kevésbé jelentős a törökségi kontaktus, mely abban is megmutatkozik, hogy a komi-permjákban önállóan kölcsönzött volgai bulgár szót nem sikerült kimutatni. Ennek fényében

³⁶ A zárójelben szereplő rövidítések a gyűjtések helyét kódolják; feloldásukat l. Bereczki (1994: 150–152).

³⁷ Fedotov, aki először fedezte fel a mari *pârtsə* és a csuvas *përčë* szó etimológiai kapcsolatát, a mari alakváltozatokat csuvas eredetűnek tartotta (Fedotov 1990: 211).

³⁸ Ebben a nyelvjárásban az eredeti nyugati ótörök szó magánhangzó-szerkezetében a hangsúlyos második magánhangzó képzési sajátosságaihoz igazodó illabiális kiegyenlítődésként történt (*ü-i* struktúrából *i-i* jött létre), majd az első szótagi magánhangzó redukálódott. A valamennyi volgai bulgár nyelvjárásra jellemző *ti > či* változás szabályosan lejátszódott a szóban.

³⁹ A Damaskin által feljegyzett alak feltehetően a mari nyelv nyugati nyelvjárásának volgai nyelvváltozatából származik, közvetlenül a csuvas-mari kontaktzónából.

⁴⁰ Itt nem kívánunk abban állást foglalni, hogy ezek dialektusok vagy önálló jogú nyelvek.

talán nem meglepő, hogy a komi-permjákban nem találtunk stabil osztályozós szerkezetet. Csupán két orosz jövevényszó, a *štuka* 'darab' és a *buhanka* 'vegni' jelenik meg a 'számnév - osztályozó - főnév' mintázatban, ráadásul a főnév számjelölése is bizonytalan: míg (35a)-ban a számnévvel vagy kvantorral módosított főnevekre jellemző egyes számban áll a főnév, addig (35a')-ben a jellegzetes mintától eltérő többes jelölés van rajta.

- (35) a. куим (штука) дзоридз а'. куим (штука) сигарета-эсö
 kuim štuka žoriž kuim štuka sigareta-esö
 három darab(or.) virág három darab(or.) cigi-PL.ACC.3SG
 'három szál virág' 'három szál cigit'
- b. кык буханка нянь
 kыk buhanka ŋań
 két vekni(or.) kenyér
 'két vekni kenyér'

Ezek alapján úgy véljük, nem lenne megalapozott feltételezni egy a magyarhoz, az udmurthoz vagy a marihoz hasonló osztályozós mintát a komi-permjákban. Az udmurtot és a marit a komi-permjákkal összehasonlítva azt látjuk tehát, hogy a finnugor osztályozók kialakulásában kiemelkedő szerepet játszik a török nyelvel való kontaktus időtartama és intenzitása.

6.3. Az észet és a finn

Kitekintésünk végén az észtet és a finnt vizsgáljuk meg, a mari két olyan, a Volga–Káma-régiótól földrajzilag távol beszélt rokonát, mely története során soha nem állt kontaktusban török nyelvekkel. Mivel a két nyelv számnévi szerkezetei erős párhuzamokat mutatnak, adataikat az alábbiakban egymás mellett mutatjuk be.

Mindkét nyelvre jellemző, hogy a binominális szerkezetekben N2 partitívuszt visel (azaz a főnevek partitívuszt kívánnak NP komplementumaikon).

- (36) a. säkki peruno-ita
 zsák krumppli-PART.PL
 'egy zsák krumppli'
- b. kokonainen pullo ranskalaista viiniä
 egész üveg francia.PART bor.PART
 'egy egész üveg francia bor' (Koptjevskaja-Tamm 2001: 531, 533)
 [finn]

- (37) a. parv pääsukeši, tükk leiba, purgi-d maasikamoosi
 csapat fecske.PART.PL darab kenyér.PART üveg-PL eperlekvár.PART
 'egy csapat fecske, egy darab kenyér, [valamennyi] üveg eperlekvár'
 (Norris 2018)

- b. hargi-täis põhku
 vasvilla-nyi szalma.PART
 'egy vasvilla szalma' (Norris 2018: 525) [észt]

Amennyiben főnévi csoport strukturális esetet kap, azaz alanyi vagy tárgyi szerepet tölt be a mondatban, akkor a számnevek szintén partitívuszt kívánnak az utánuk álló főnéven (valamint a számnév és főnév között álló összes további elemen is).⁴¹

- (38) a. Kaksi mies-tä nukkui.
 két ember-PART aludt
 'Két ember aludt.'
- b. Minä näin kaksi mies-tä.
 én láttam két ember-PART
 'Láttam két embert.' (Brattico 2011:1043) [finn]

- (39) kaks sõdur-it
 két katona-PART
 'két katona' (Rutkowski 2001: 185, 186) [észt]

A számnevek tehát ebből a szempontból úgy viselkednek, mint a főnevek. A szláv nyelvekben megtalálható hasonló mintázatnak bőséges szakirodalma van, melyben heves viták folynak e szerkezetek elemzéséről. Mi azt a WYSIWISG elemzést tartjuk leginkább megalapozottnak, mely az 'esetosztó számneveket' szintaktikailag főnévnek, a teljes kifejezés alaptagjának tekinti, az őket tartalmazó számneves kifejezéseket pedig binominális szerkezeteknek.

A fentebb tett esetkiosztási megállapítások alól mindkét nyelvben kivételt képeznek az 'egy'-et tartalmazó kifejezések. Az 'egy' után álló elemek, így a főnév is, az NP-nek kiosztott esetet viselik, nem állnak partitívuszban. Ezek a kifejezések tehát nem mutatják a binominális szerkezetek jellegzetességeit.

- (40) a. Yksi mies nukkui.
 egy ember aludt
 'Egy ember aludt.'
- b. Minä näin yhde-n miehe-n.
 én láttam egy-ACC ember-ACC
 'Láttam egy embert.' (Brattico 2011:1043) [finn]

⁴¹ Ha az NP ferde esetet kap, akkor ez a ferde eset jelenik meg a számnéven, a főnéven, és a köztük levő összes többi elemen is. Ez a mintázat a jelen kutatás szempontjából nem releváns; a továbbiakban csak a strukturális esetet viselő NP-ket vizsgáljuk.

- (41) üks mees
 egy ember
 'egy ember' (Rutkowski 2001: 185, 186) [észt]

Mind a finnben, mind az észtbén megjelenhet a számnév és a főnév között egy szemantikailag osztályozó funkciót betöltő elem. A főnévnek ilyenkor is partitívuszt kell viselni.

- (42) a. 1 **kerä** lehtisalaatti-a / salaatti-a
 1 gömb (fejes)saláta-PART / saláta-PART
 '1 fej saláta'
- b. 1 **tanko** saippua-a
 1 rúd szappan-PART
 '1 rúd szappan'
- c. 1 **arkki** paperi-a
 1 ív papír-PART
 '1 ívpapír'
- d. 1 **ruokku** basilika-a
 1 bokor bazsalikom-PART
 '1 bokor bazsalikom' [finn]

- (43) a. üks **pea** kapsas-t / salati-t
 egy fej káposzta-PART / saláta-PART
 'egy fej káposzta / saláta'
- b. üks **leht** närimiskummi / paberi-t
 egy lap rágó.PART / papír-PART
 'egy csík rágó, egy ív papír'
- c. üks **õisik** lillkapsas-t / brokkoli-t
 egy rózsa karfiol-PART / brokkoli-PART
 'egy rózsa karfiol/brokkoli'
- d. üks **tera** maisi / liiva
 egy szem kukorica.PART / homok.PART
 'egy szem kukorica / homok'
- e. üks **küüs** küüslauku
 egy gerezd fokhagyma.PART
 'egy gerezd fokhagyma'
- f. üks **latt** vorsti
 egy rúd kolbász.PART
 'egy rúd kolbász'
- g. üks **päts** leiba
 egy vekni kenyér.PART
- h. #üks **taim** kartuli-t / basiiliku-t
 egy növény krumpli-PART / bazsalikom-PART
 'egy bokor krumpli / bazsalikom' [észt]

Példáink világosan mutatják, hogy ezért a partitívuszért a számnév után álló, osztályozó szerepű elem a felelős: mint fentebb láttuk, az 'egy' számnév nem kíván partitívuszt a főnéven. A finnben és az észtbén tehát az osztályozó szerepű lexémák morfoszintaktikai szempontból éppúgy viselkednek, mint a főnevek, komplementumaik pedig a főnevek komplementumaival mutatnak párhuzamot. Az 1.1. pontban megadott tesztek alapján így itt nem a magyarban, az udmurtban vagy a mariban látott osztályozós mintázattal van dolgunk (l. (1)-es mintázat),

hanem binominális szerkezettel, melyben a számnév után álló elem olyan (főnévi) alaptag, melynek számnévi módosítója és NP komplementuma van (3). Más-képpen fogalmazva, a (42)-ben és (43)-ban félkövérrel szedett lexémák éppúgy relációs főnevek, mint (6)-ban az angol *ear*, *piece* és *item*.

A mariban látott osztályozós mintázat tehát nem a teljes finn-volgai ágra jellemző. A mariban levő szerkezet a környező török nyelvek mintáival mutat párhuzamokat, a finnben és az észten látott szerkezet pedig az orosz (illetve tágabban véve a szláv) mintáival. Az oroszban az binominális szerkezetekben a főnév komplementuma genitívusban áll.

- (44) stakan sok-a
 pohár.NOM ivólé-GEN
 'egy pohár ivólé' (Koptjevskaja-Tamm 2001: 540)

Az 'egy'-nél nagyobb számnevek után álló főnevek szintén genitívuszt viselnek (amikor az NP strukturális esetet kap): a 'kettő', 'három' és 'négy' utáni főnevek esete GEN.SG,⁴² az 'öt' és ettől nagyobb számok után álló főnevek esete GEN.PL (Babby 1988, Franks 1994, Paperno 2012, Pesetsky 2013 és sokan mások).

- (45) a. odin-ъ krasiv-yj stol-ъ (1)
 egy-M.NOM.SG szép-M.NOM.SG asztal-NOM.SG
 'egy szép asztal' (Pesetsky 2013: 61)
- b. dva stol-a (2–4)
 két asztal-GEN.SG
 'két asztal' (Pesetsky 2013: 21)
- c. pjat' jablok (5≤)
 öt alma.GEN.PL
 'öt alma' (Koptjevskaja-Tamm 2001: 542)

Az oroszban szintén van néhány szemantikailag osztályozó szerepet betöltő lexéma, amely a számnév és a főnév között jelenik meg (Yadroff 1999, Khrizman 2016), de az 'egy'-et tartalmazó kifejezésekből látjuk, hogy ez a főnevekhez (és az 'egy'-nél nagyobb számokhoz) hasonlóan genitívuszt kíván az utána álló főnéven.

- (46) a. ?odna štuka jablok/jabloka
 egy.F.SG.NOM CI.FEM.SG.NOM alma.N.PL.GEN/alma.N.SG.GEN
 'egy darab alma'

⁴² Egyes kutatók szerint ez egy speciális 'paucal' eset. Abban itt nem kívánunk állást foglalni, hogy ez egy valódi genitívusz vagy egy vele legtöbbször (de nem mindig) szinkretikus 'paucal' eset. Azt viszont érdemes megjegyezni, hogy az óegyházi szlávban a 'kettő', 'három' és 'négy' után a főnév duálisban állt.

- a'. *odna **štuka** jabloko/jabloki
 egy.FEM.SG.NOM Cl.FEM.SG.NOM alma.N.SG.NOM/alma.N.PL.NOM
 'egy darab alma'
- b. Ivan obojđets'a odnoj **štukoj**
 Ivan megvan.FUT egy.FEM.SG.INST Cl.FEM.SG.INST
 plitki/*plitkoj.
 csempe.FEM.SG.GEN/csempe.FEM.SG.INST
 'Iván meglesz egy csempével.' (Irina Burukina, személyes közlés)

Ez tehát szintén a binominális mintázat, nem pedig az egyéni osztályozós szerkezet.

Összefoglalva az elmondottakat, az általunk vizsgált finn-volgai nyelv területi változatai a saját nyelvi areájában beszélt más nyelvek számneves és osztályozós mintázatait mutatja. A kutatásunkba bevont nyelvekben tehát a szemantikailag osztályozó szerepű lexémák szintaktikai reprezentációjában az areális jegyek fontosabbnak bizonyulnak, mint a nyelvek genetikai rokonsága.

7. Konklúzió

Írásunkban a magyar osztályozós szerkezet eredetével foglalkoztunk. Amellett érveltünk, hogy az ősmagyar az ótörök együttélés során, a csuvas egy elődjéből kölcsönözte az egyéni osztályozós mintát. A magyar mellett megvizsgáltuk a Volga–Káma-vidéken beszélt finnugor nyelveket, valamint az észtet és a finnt is. Megállapítottuk, hogy az udmurt és a mari szintén rendelkezik egyéni osztályozókkal. E nyelvek hosszú ideje kapcsolatban állnak törökségi nyelvekkel; osztályozóikat török mintamásolásnak tartjuk. Az ugyanebben a régióban egykor beszélt komi-permjákban nem tudtunk osztályozókat kimutatni. Ezt azzal látjuk összefüggésben, hogy a komi-permják kapcsolata a török nyelvekkel rövidebb volt, mint a másik két nyelv. Végül a finnben és az észten az osztályozós minta helyett binominális szerkezeteket találtunk; e nyelvek történetük során nem álltak török kontaktus alatt. Az általunk vizsgált többi finnugor nyelv tehát megerősíti, hogy kapcsolat van az osztályozós szerkezet és a török kontaktus között.

Hivatkozások

- Agyagási Klára 2012. Language contact in the Volga-Kama Area. In: Kincses Nagy Éva–Biacsi Mónika (szerk.): *The Szeged Meeting. Proceedings of the Fifteenth International Conference on Turkish Linguistics held on August 20–22, 2010 in Szeged*. Studia Uralo-Altaica 49. Department of Altaic Studies, University of Szeged. Szeged. 21–37.
- Agyagási Klára 2013. Nyugati ótörök és magyar kapcsolatok: tanulságok az ogur hangtörténet számára. In: Agyagási Klára–Hegedűs Attila–É. Kiss Katalin (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. PPKE BTK. Piliscsaba. 155–172.

- Agyagási Klára 2019. *Chuvash Historical Phonetics*. Turcologica 117. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Aikhenvald, Alexandra 2000. *Classifiers. A Typology of Noun Categorization Devices*. Oxford University Press. Oxford.
- Alexiadou, Artemis–Haegeman, Liliane–Stavrou, Melita 2007. *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Mouton the Gruyter. Berlin és New York.
- Asztalos Erika 2018. *Szórendi típusváltás az udmurt nyelvben*. PhD disszertáció. ELTE.
- Babby, Leonard 1988. Case, prequantifiers and discontinuous agreement in Russian. *Natural Language and Linguistic Theory* 5: 91–138.
- Bale, Alan–Coon, Jessica 2014. Classifiers are for numerals, not for nouns: consequences for the mass/count distinction. *Linguistic Inquiry* 45: 695–707.
- Beckwith, Christopher I. 1992. Classifiers in Hungarian. In: Kenesei István–Pléh Csaba (szerk.): *Approaches to Hungarian 4: The Structure of Hungarian*. JATE. Szeged. 197–206.
- Beckwith, Christopher I. 1998. Noun specification and classification in Uzbek. *Anthropological Linguistics* 40(1): 124–140.
- Beckwith, Christopher I. 2007. *Phoronyms. Classifiers, Class Nouns and the Pseudopartitive Construction*. Berkeley insights in linguistics and semiotics 68. Peter Lang. New York.
- Beke Ödön 2000. *Mari nyelvjárási szótár* (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). Tomus 6. Herausgegeben von János Pusztay. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Savariae.
- Bereczki Gábor 2002. *A cseremisz nyelv történeti alaktana*. Studies in Linguistics of the Volga-Region. Supplementum I. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Blühdorn, Hardarik 2006. Zur Semantik von Numerus und Zählbarkeit im Deutschen. In: Breindl, Eva–Gunkel, Lutz–Strecker, Bruno (szerk.): *Grammatische Untersuchungen: Analysen und Reflexionen. Gisela Zifonun zum 60. Geburtstag*. Gunter Narr Verlag. Tübingen. 53–77.
- Brattico, Pauli 2011. Case assignment, case concord and the quantificational case construction. *Lingua* 121: 1042–1066.
- Burganova 1997. Бурганова, Н.Б. Имя числительное. In: *Татарская грамматика II*. Ред. Закиев, М.З., Ганиев. Ф.А., Зиннатуллина, К.З. 265–287. Академия наук Татарстана. Казань.
- Cheng, Lisa L. S.–Rint Sybesma 1998. *Yi-wan tang, yi-ge tang*: Classifiers and massifiers. *Tsing-Hua Journal of Chinese Studies* 28(3): 385–412.
- Clauson, sir Gerard 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press. Oxford.
- Csirmaz Anikó–Dékány Éva 2014. Hungarian is a classifier language. In: Raffaele Simone–Francesca Masini (szerk.): *Word Classes: Nature, Typology and Representations*. Current issues in linguistic theory. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia. 141–160.

- Damaskin, Semenov–Rudnev 1785. *Slovar’ jazykov raznyh narodov v Nižegorodskoj eparhii obitajuščih, imenno rossijan, tatar, čuvašej, mordvy i čeremis.*
- Dékány Éva 2011. *A profile of the Hungarian DP. The Interaction of Lexicalization, Agreement and Linearization with the Functional Sequence.* PhD disszertáció. University of Tromsø, CASTL.
- Dékány Éva–Csirmaz Anikó 2018. Numerals and quantifiers. In: Alberti Gábor–Laczkó Tibor (szerk.): *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases.* Vol. 2. Amsterdam University Press. Amsterdam. 1044–1150.
- Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiütkezés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- DTS 1972: *Древнетюркский словарь.* Ред. Наделяев, В.М., Насилов, Д.М., Тенишев, Э.Р., Щербак, А.М. Наука. Ленинград.
- É. Kiss Katalin 2013. Az ótörök-ősmagyar kontaktus nyomai az ómagyar igeidőrendszerben és a birtokos szerkezetben. In: Agyagási Klára–Hegedűs Attila–É. Kiss Katalin (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 2.* PPKE BTK. Piliscsaba. 190–205.
- É. Kiss Katalin 2014. The evolution of functional left peripheries in the Hungarian sentence. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax.* Oxford University Press. Oxford. 9–55.
- Emeneau, Murray Barnson 1956. India as a linguistic area. *Language* 32(1): 3–16.
- Erdal, Marcel 1991. *Old Turkic Word Formation.* Harrassowitz. Wiesbaden.
- Erdal, Marcel 2004. *A Grammar of Old Turkic.* Brill. Leiden and Boston.
- Fahrutdinov, R.G. 1975. Фахрутдинов, Р.Г., Археологические памятники волжско-камской Булгарии и ее территория. Казань.
- Fedotov, Mihail Romanovič 1990. Федотов, Михаил Романович, *Чувашиско-марийские языковые взаимосвязи.* Издательство Саратовского университета. Саранск.
- Franks, Steven 1994. Parametric properties of numeral phrases in Slavic. *Natural Language and Linguistic Theory* 12: 597–674.
- Gadžieva, N.–Serebrennikov, V.A. 1986. *Гаджиева, Нинель, Серебренников, Борис Александрович. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков.* Синтаксис. Наука. Москва.
- Gebhardt, Lewis. 2009. *Numeral classifiers and the structure of DP.* PhD disszertáció. Northwestern University.
- Gil, David 2013. Numeral classifiers. In: Matthew M. Dryer–Martin Haspelmath (szerk.): *The World Atlas of Language Structures Online.* Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Leipzig. Chap. 55.
- Greenberg, Joseph H. 1972. Numeral classifiers and substantival number: problems in the genesis of a linguistic type. *Working Papers on Language Universals* 9: 1–39.
- Haspelmath, Martin–Sims, Andrea D. 2010. *Understanding Morphology.* Second edition. Hodder Education. London.

- Helimski, Eugene 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 156–167.
- Her, One-Soon 2012. Distinguishing classifiers and measure words: A mathematical perspective and implications. *Lingua* 1222: 1668–1691.
- Her, One-Soon–Hsieh, Chen-Tien 2010. On the Semantic Distinction between Classifiers and Measure Words in Chinese. *Language and Linguistics* 11: 527–551.
- Her, One-Soon–Lai, Wan-Jun 2012. Classifiers: the many ways to profile 'one'. A case study of Taiwan Mandarin. *International Journal of Computer Processing of Oriental Languages* 24: 79–94.
- Householder, Fred W. Jr.–Lotfi, Mansour 1965. *Basic Course in Azerbaijani*. Indiana University Publications, Ural and Altaic Series, 45. Indiana University Press. Bloomington.
- Johanson, Lars 2000. Linguistic convergence in the Volga area. In: D. Gilbers–J. Nerbonne–J. Schaeken (szerk.): *Languages in Contact*. Rodopi. Amsterdam és Atlanta. 165–178.
- Johanson, Lars 2002. *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. Curzon Press. Richmond, Surrey.
- Judahin, K. K. 1965. *Юдахин, К. К. Киргизско-русский словарь*. Советская энциклопедия. Москва.
- Kappeler, Andreas 1982. *Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Köln.
- Kavitskaya, Darya 2010. *Crimean Tatar*. Lincom Europa. Munich.
- Khrizman, Keren 2016. Functional unit classifiers in (non)-classifier Russian. *The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication* 11 (Number: Cognitive, Semantic and Crosslinguistic Approaches): 1–48.
- Komar, Olekszij / Комар, Алексей 2018. *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei / История и археология древних мадьяр в эпоху миграции*. Szerk./Ред. Türk Attila–Budai Dániel. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Martin Opitz Kiadó, MTA BTK MÓT. Budapest.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2001. “A piece of cake” and “a cup of tea”. Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. In: Östen Dahl–Maria Koptjevskaja-Tamm (szerk.): *Circum-Baltic languages. Vol 2: Grammar and Typology*. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia. 523–568.
- Kristó Gyula 1996. *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged Mediavelist Workshop. Szeged.
- Laakso, Johanna 2010. Contact and the Finno-Ugric languages. In: Raymond Hickey (szerk.): *The Handbook of Language Contact*. Wiley-Blackwell. Singapore. 598–617.
- Lehrer, Adrienne 1986. English classifier constructions. *Lingua* 68: 109–148.
- Lewis, Geoffrey L. 1967. *Turkish Grammar*. Second edition. Clarendon Press. Oxford.

- Li, XuPing 2013. *Numeral classifiers in Chinese. The syntax-semantics interface*. Walter de Gruyter. Berlin és Boston.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Manzelli, Gianguido 2015. Mutual influences in negative patterns between Finno-Ugric and Turkic languages in the Volga-Kama area. In: Matti Miestamo–Anne Tamm–Beata Wagner-Nagy (szerk.): *Negation in Uralic Languages*. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia. 633–652.
- Mehdi, H. 1953. Мехди, Н. *Сәһәр*. Бакы.
- Muxtor, A. 1958. Мухтор, А. *Она сингиллар*. Тошкент.
- Norris, Mark 2018. Unmarked case in Estonian numerals. *Natural Language and Linguistic Theory* 36(2): 523–562.
- Novák Attila–Gugán Katalin–Varga Mónika–Dömötör Adrienne 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52(1): 1–28.
- NRS: *Ногайско-русский словарь*. Ред. Н.А. Баскаков. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Ott, Dennis 2011. Diminutive-formation in German: spelling out the classifier analysis. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 14(1): 1–46.
- Paperno, Denis 2012. Quantification in standard Russian. In: Edward Keenan–Denis Paperno (szerk.): *Handbook of Quantifiers in Natural Language*. Springer. Dordrecht. 729–779.
- Pesetsky, David 2013. *Russian Case Morphology and the Syntactic Categories*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Poppe, Nikolaj Nikolaevič 1963. *Tatar Manual: Descriptive Grammar and Texts with a Tatar-English Glossary*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 25. Indiana University. Bloomington. Mouton and Co. The Hague.
- Poppe, Nicholas 1964. *Bashkir Manual*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 36. Indiana University. Bloomington. Mouton and Co. The Hague.
- Rédei Károly (szerk.) 1988. *Uralisches etymologisches Wörterbuch: Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Robbeets, Martine 2017a. Transeurasian core structures in Turkic languages. *Turkic Languages* 21(1): 3–35.
- Robbeets, Martine 2017b. The Transeurasian languages. In Raymond Hickey (ed.), *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Cambridge University Press. Cambridge. 586–626.
- Róna-Tas András 1988. Turkic influence on Uralic languages. In: Denis Sinor (szerk.): *The Uralic Languages: Description, History, and Foreign Influences*. Brill. Leiden. 742–780.
- Róna-Tas András 1996. *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Könyvkiadó. Budapest.
- Róna-Tas András 1999. *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. CEU Press. Budapest.

- Róna-Tas András 2004. Néhány megjegyzés faneveinkről I–II. (bükk, gyertyán, gyümölcsény, éger, kőris, mogyoró, tölgy). *Magyar Nyelv* 100: 260–273, 419–438.
- Róna-Tas András 2005. Turkic–Alanian–Hungarian Contacts. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58: 205–213.
- Róna-Tas András–Berta Árpád 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Turcologica 84. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Rothstein, Susan 2017. *Semantics for counting and measuring*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Rothstein, Susan–Bridget Schvarcz. 2017. Hungarian classifier constructions, plurality and the mass–count distinction. In: Anikó Lipták–Harry van der Hulst (szerk.): *Approaches to Hungarian 15*. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia. 183–208.
- Rutkowski, Paweł 2001. Numeral phrases in Polish and Estonian. In: Arthur Holmer–Jan-Olof Svantesson–Åke Viberg (szerk.): *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of Linguistics* Vol. 2. Lund University. Lund. 181–190.
- Sergeev, Vitalij Ivanovič 2017. Сергеев, Виталий Иванович. *Морфология чувашского языка*. Чувашский государственный институт гуманитарных наук. Чебоксары.
- Sergeev, Oleg Arsent’jevič 2003. Сергеев, Олег Арсентьевич. *Из истории отечественной лексикографии. Словарь черемисского языка с русским переводом*. Йошкар-Ола.
- Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtudomány és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 24: 243–264.
- Simpson, Andrew–Syed, Saurov 2016. Blocking effects of higher numerals in Bangla: a phase-based analysis. *Linguistic Inquiry* 47(4): 754–763.
- Skvorcov, Miħail Jivanovič 1982. Скворцов, Михаил Иванович. *Чувашско-русский словарь*. Издательство «Русский язык». Москва.
- Szabó Veronika–Tóth Bálint 2018. Classifiers. In: Gábor Alberti and Tibor Laczko (szerk.): *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Vol. 2. Amsterdam University Press. Amsterdam. 932–976.
- Tenišev. E. R.–Sujunčev, X. Ji. 1989. Ред. Тенишев, Э.Р., Суюнчев, Х.И. *Карачаево-балкарско-русский словарь*. Издательство «Русский язык». Москва.
- TRS. *Татарско-русский словарь*. Ред. Османов, М.М. Советская энциклопедия. Москва.
- TTDS 1993. *Татар теленең диалектологик сүзлеге*. Отв. ред. Рамазанова, Д.Б. Татарстан китап нәшрияты. Казан.
- TTDS 1969. *Татар теленең диалектологик сүзлеге*. Ред. Махмутова, Л.Т. Татарстан китап нәшрияты. Казан.
- Uraksin, Z. G. 1996. *Башкирско-русский словарь*. Отв. ред. Ураксин, З.Г. Дигора, Русский язык. Москва.

- van der Voort, Hein 2018. Development and diffusion of classifier systems in Southwestern Amazonia. In: William B. McGregor–Søren Wichmann (szerk.): *The Diachrony of Classification Systems*. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia. 201–240.
- Yadroff, Michael 1999. *Formal properties of functional categories: The minimalist syntax of Russian nominal and prepositional expressions*. PhD értekezés. Indiana University.
- Zaicz Gábor (szerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. A Magyar nyelv kézikönyvei XII. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Zimonyi István 2014. *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Zhang, Niina Ning 2009. *Counting unit words as nominal auxiliaries*. Kézirat, National Chung Cheng University, Graduate Institute of Linguistics.

Agyagási Klára
Debreceni Egyetem BTK
Szlavisztikai Intézet
agyagasi.klara@arts.unideb.hu

Dékány Éva
MTA Nyelvtudományi Intézet
dekany.eva@nytud.mta.hu

